

Сергій Павленко,

Ольга Циганок

ЛИСТ І. МАЗЕПИ З РОМНІВ ДО С. ЛЕЩИНСЬКОГО

У статті йдеться про перехоплений росіянами лист І. Мазепи до польського короля С. Лещинського (грудень 1708 р.). Послання використовувалося Петром І у своєму агітаційному маніфесті, де гетьман звинувачувався у зраді не тільки царя, а й українського народу. Автори статті подають існуючі російські переклади листа і пропонують власний переклад українською мовою, який ґрунтується на філологічному аналізі й позбавлений політичної заангажованості. Послання Мазепи містить елементи інакомовності, було зашифрованим текстом.

Ключові слова: гетьман, Іван Мазепа, Станіслав Лещинський, лист, оригінал, шведи.

На початку січня 1709 р. на Правобережній Україні російськими вояками була перехоплена пошта мазепинців. Спійманий посланець мав при собі «несколько писем, цыфрами писанных, а при том один лист Мазепин к Лещинскому»¹. Сучасник події Ф. Прокопович мав відомості, що «письмо оное в полозе санном было задѣлано»². Київський воєвода Д. Голіцин «список»³ із нього 7 січня відіслав із Києва гетьману І. Скоропадському та іншим урядовцям. Так, О. Меншиков 19 січня 1709 р. дякував київському воєводі Д. Голіцину за копію «с писма Мазепина к Лещинскому писанного»⁴. Петро І теж отримав з Ніжина від Г. Долгорукого «копию с писма изменника Мазепы к Лещинскому», кореспондент сповіщав царя, що «подлинный аринал (оригінал. – Авт.), чаю, государь, гетман Скуропацкой до Канцелярии посолской послал»⁵.

Перехоплену пошту цар і Г. Головкін вирішили використати у пропагандистських цілях. Г. Головкін, повідомляючи з Сум І. Скоропадського про роздобуте послання Мазепи та затриманого роменця Ф. Хлюса, інформував гетьмана, що цар у зв'язку з цим наказав «выдать свою грамоту ко всему малороссийскому народу» «во обличение того его злого умыслу» «о запродании малороссийского народа под иго польское»⁶. Зазначимо, що разом з цією інформацією-повідомленням канцлер надіслав із штаб-квартири того ж дня 150 друкованих грамот, які наказав «розослать по всем полкам»⁷, 7 лютого – ще 100⁸. У них коментується перехоплений лист І. Мазепи до польського короля С. Лещинського з викриттям гетьмана: мовляв, насправді він порвав із царем не з метою «бути для пользы и вольностей малороссийского народа», а для того, щоб «запродать под тяжкую неволю полскую»⁹, «желая себя под Полскую область подать, получить уже от Лещинского за то себе гонор воеводства в Полше и тутул княжения Северского»¹⁰.

Немає жодного сумніву, що як польський оригінал листа, так і його переклади істотно корегувалися зацікавленою стороною з метою отримання документа, що компрометував керманіча України.

Відомий дослідник Північної війни Є. Тарле справедливо зазначав, що «перекла-

© Павленко Сергій Олегович – шеф-редактор журналу «Сіверянський літопис» (історичний матеріал).

© Циганок Ольга Михайлівна – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету (переклад, філологічний аналіз тексту листа, коментар вжитих у ньому фразеологізмів, епістолярна практика тієї доби).

дів із польської листа Мазепа було декілька, і всі вони сповнені різночитань і пропусків»¹¹. Справді, оприлюднені тексти досить довільно передають зміст прохання гетьмана, щоб польський король якнайшвидше прибув із військом в Україну для підсилення шведсько-українських сил:

1. «Наяснейший милостивый король, государь мой милостивый. Уже то второй лист **изображением подданской моей униженности*** к вашей королевской милости посылаю, сумневаяся, ежели могл прежней в таком замешенном состоянии дел в своем пути дойти. А как я в прежнем желаемым усердием и публичным всей Украины ожиданием покорно просил вашей королевской милости, дабы ко **освобождению наследия своего непобедимую** изволил подать десницу, так и ныне паки тож самое повторяю и, ожидая, ожидаю щасливого и скорого вашей королевской милости прибытия, чтоб мы могли соединенным оружием и умыслы неприятельского московского змия намерения, вначале усмирить дракона, а наипаче ныне, когда начала Москва грамотами своими простой бунтовати народ и гражданскую сочинять войну. И хотя оной никакого еще не имеем виду, однакож те искры, утаенные в пепле, надобно б временно гасить, чтоб из оных к публичному вреду какой не произошел огонь. Для чего, яко отцы в лимбе (сиречь в притворе адском или чистце), ожидаем пришествия вашей королевской милости, аки избавителя нашего и, прося о том покорно, **лобзая тысячекратно непобедимую вашу десницу**. Вашей королевской милости, моего милостивого государя, верный подданный и слуга нижайший Ян Мазепа, гетман. Из Ромна декабря в 5 (день) 1708 году»¹².

2. «Наяснейший Милостивый король, Государь мой милостивый!

Уже то второй лист со объявлением о подданной моей подлѣглости к вашей королевской милости пишу, и не сумнѣваясь, ежели бы могль первый в семь мятежном рѣчей повѣдѣнии приттить в свое назначенное мѣсто, и яко во оном излианнымъ сердцем и общим всей Украины желаниемъ нижайше просим вашей королевской милости, дабы на избавление достояния своего побѣдительнуюблаговолилъ подвинути руку; так и нынѣ повторяя прошение, тож самое повторяю, и ожидая ожидаю благополучного и скорого вашей королевской милости приходу, дабы мы могли соединенными оружиями и силами неприятельского московского намѣрения в зелии усшить змия, а наипаче нынѣ, когда Москва почала грамотами своими простой народ разогревать и градские чинит войны; и хотя еще мы его не весма видим, обаче таковые искры утаенные въ прелесном пепеле заранѣе надлежитъ гасить, дабы от того на общую пагубу каковой неизшел пожар. Чего ради мы, яко отца, во аде суще, ожидаем приходу вашей королевской милости, яко Спасителя нашего, и прося о том, нижайше цѣлую тысячным целованьем храбрую руку вашу.

Вашей королевской милости Государя моего Милостивого вѣрный подданный и слуга нижайший Иван Мазепа Гетман.

Из Ромны, 5 декабря 1708»¹³.

3. «Наяснейший король! Милостивейший мой государь! Будучи в сомнении, могли ли Ваше Величество, в теперешнем возмутительном деле состоянии, получить первое мое письмо, решился с **выражением подданической моей покорности** послать сие другое; и как в прежнем чистосердечно и с воли всей Украины просил Ваше Величество, **чтобы для сохранения своего дедичного состояния, Малороссии, победительную** подвигли свою руку, так и в настоящем то же самое повторяю, о ускорении, для соединения сил и сердец наших к воспротивлению российскому намерению, щасливого своего прибытия, а особливо теперь, когла Россія чрез грамоты только что еще вызывает свой народ к войне, и когда с согражданами своими творит брань. **Поспешите Государь! Ибо должно в начале гасить скрывающуюся под пеплом искру, дабы от оной к общей нашей беде не произошел великий пожар; почему, как прародители наши в чистце (чистилище) ожидаем онаго, яко Спасителя, тысящекратно целую Вашего Величества руки. Вашего Величества верный подданный и нижайший слуга Иван Мазепа, гетман**»¹⁴.

Певно, ще був поширений і четвертий варіант послання, оскільки англійський посол Чарльз Вітворт «бачив копію листа від Мазепа до короля Станіслава, поміченого

* Тут і далі у тексті листа виділено слова напівжирним шрифтом нами.

5 січня (насправді 5 грудня. – Авт.) з Ромнів» польською мовою. У ньому гетьман визнавав короля повелителем і повідомляв, що при його наближенні «повстануть не тільки козаки, але й самі росіяни»¹⁵. У другій депеші на батьківщину англійський посол, повідомляючи про царське звернення до козаків із приводу перехопленого листа гетьмана, зауважує, що у ньому «не звернено ніякої уваги на твердження Мазепа, ніби багато регіонів Росії схильні до повстання»¹⁶.

Свого часу польську редакцію послання опублікував М. Костомаров¹⁷. Нині став доступний розшуканий польсько-латинський варіант перехопленого листа:

«Naiasniewszy Miłościwy Królu
Panie moy Miłościwy.

Już to powtórny list cum expressione poddanskicy moiey subiecticy, do Waszey Krolewskicy M[o]sci adressuię, wąpiąc iesli mógł pierwszy in hoc turbido rerum Statu, Suum adire Corinthum. A iakim w tamtym effuso corde, et publiko całej Vkrainy voto, pokornie prosił W[a]szey Kr[olewskicy] M[o]sci, abyś ad Saluandam haereditatem Suam, uictricem raczył mouere manum, tak y teraz geminata prece, toż samo powtarzam, y expektans expecto szczęśliwe[go] y prętkiego W[a]szey Kr[olewskicy] M[o]sci przybycia, żebyśmy mogli unitis armis et animis, nieprzyiacielskicy moskiewskicy imprezy in herba Sopire Drakonem, teraz naybardziej, kiedy moskwa zaczęła hramotami swemi prosty fonientować naród, y Ciuile wyrabiąc bellum, y lubo go ieszcze żadney nie mamy apparencyi, iednak te iskiarki Suppositas cineri doloso, zawczasu by trzeba gasić, żeby ztąd in publicum damnum, iakowe nie wybuchnęły incendia, dla cze[go] tanquam Patres in Lymbo oczekiwamy przyscia W[aszey] Kr[olewskicy] M[o]sci, iako Saluatora naszego, y supplikuiąc o to pokornie, całuię mille basijs waleczną Je[go] rękę.

Waszey Krolewskicy M[o]sci Pana me[go]
M[i]ł[ost]y[go] wiemy poddany
y sługa nayniższy Jan Mazepa Hetman.

Z Romna Xbris 5
1708 a[nn]o»¹⁸.

У перекладі українською вищезгадане послання має такий зміст:

*«Найясніший милостивий королю,
пане мій милостивий»*

Це вже надсилаю повторний лист до Вашої королівської милості з вираженням моєї підданської смиренності**, сумніваючись, чи перший [лист] міг у таких тривожних обставинах дійти до свого Корінфа****. А оскільки в тому [по-*

* Етикетні формули звертання до короля. У підручнику з віршування Києво-Могилянської академії «Lyra Heliconis...» [Геліконська ліра...] (1709) подається такий вірєць привітання-заголовку у листі до польського короля: «Serenissime ac potentissime Rex Domine Domine Clementissime» [Найясніший і наймогутніший пане королю, пане наймилостивіший] (Lyra Heliconis intra regiam aviti tentorii supreme domini maecenatis patris pastoris illustrissimi sanctissimo digito citata [...] 1709. – IP НБУВ, фонд 312, шифр 674/463 С, арк. 89).

** Офіційне звертання до польського короля. У проханні Богдана Хмельницького у справах Війська Запорозького, передананому королю Яну Казимиру та сенату (1650 р., листопад), наприклад, фігурує «Ваша королівська милість пан наш милостивий».

*** Це не елементи приниженості, а традиційні для давніх літератур формули скромності автора, які мають як античне, так і біблійне підґрунтя. У поетиці «Lyra Heliconis...» [Геліконська ліра...] (1709) зазначається, що вступ до листа має бути «modestum et venerandum» [скромний і сповнений поваги] (Lyra Heliconis..., арк. 85 зв.).

**** Корінф у Стародавній Греції був багатим торговим містом завдяки вигідному географічному становищу (на півдорозі між Афінами і Спартою і на перешийку між двома морями). Славився також своїми виробами із бронзи. Життя у Корінфі було дороге. Існувала грецька приповідка «Не кожній людині вдається потрапити в Корінф», тобто дороге не всім доступне. У перекладі латиною цю приповідку популяризував римський поет Горацій (Послання, I 17, 36): Non cuivis hominī contingit adire Corinthum [Тільки ж далеко не всім нам судилось дійти до Корінфа] (Переклад Андрія Содомори, http://ae-lib.org.ua/texts-c/horatius_epistles_ua.htm#1-17). Можливо, тут Мазепа натякає на попередній рядок у Горація, який адресат міг знати і який творить із рядком, що цитується, смислово

передньому листі] щиро і за молитовним бажанням усієї України покірно просив Вашу королівську милість, аби зволив привести в рух свою переможну руку до своєї спадщини, яку треба рятувати, так і зараз, подвоївши прохання, повторюю те саме і дуже сподіваючись, очікую щасливого і швидкого прибуття Вашої королівської милості, щоб ми могли, об'єднавши зброю** і уми, присипити змія неприятельського московського починання у зіллі***, зараз – якнайбільше, коли Москва почала своїми грамотами підбурювати простолюди і породжувати громадянську війну. І хоча не маємо ще жодного її (цієї війни) прояву, але ті за-таєні під попелом іскорки**** треба би погасити завчасно, аби звідти не всенародне лихо не вибухнуло пожежі, для чого, немовби праотці в лімбі*****, очікуємо приходу Вашої королівської милості як Спасителя нашого, і, на колінах молячи, цілую тисячею поцілунків Її (Вашої королівської милості) хоробру руку.*

*Вашої королівської милості пана мого
милостивого підданій
і найнижчий слуга Іван Мазепа, Гетьман.*

**Із Ромен 5 грудня
1708 року».**

І. Мазепа у листуванні з царем до жовтня 1708 р. свої кореспонденції завершував, як правило, підписами: «Вашего Царского Пресветлого Величества верный подданный, слуга наннижайший***** и подножок Иван Мазепа, гетман»¹⁹. Подібний церемоніальний зворот ввічливого етикету-стандарту тієї доби вживався ним й у листуванні як із царськими царедворцями, так і з польськими діячами. Так, у листі до князя Томаша Юзефа Замойського гетьман підписується як «Вашої мості, мого мостивого пана, естем щиро зичливим братом і покірним слугою Іван Мазепа, гетьман і кавлер»²⁰, до белзького воеводи, великого коронного гетьмана Адама Сенявського – «В.м. м. пана, щиро зичливий брат і слуга понижений Іван Мазепа, гетьман і кавалер»²¹, до О. Меншикова – «Вашей княжой светлости истинно желательный приятель брат и

єдність: «Все ж не остання хвала – сподобатись тим, хто при владі» (Послання, І 17, 35). Переклад Андрія Содомори (http://ae-lib.org.ua/texts-c/horatus_epistles_ua.htm#1-17). У цьому контексті згадка про Корінф може сприйматися як вишуканий комплімент, натяк на освіченість адресата листа, а також ментально настроїти листовних співрозмовників на одну хвилю. Це було характерно для кореспонденції тих часів, особливо листів-прохань.

Вислів Горация у часи Мазепи перефразовувався. Наприклад, у медичному трактаті 1708 року натрапляємо на «Non cuivis tamen medico contigit adire Corinthum» [Однак не кожному лікареві вдається потрапити в Корінф] (<https://books.google.com.ua/books?id=bktfAAAAcAAJ&pg=PA412&lpg=PA412&dq=Suum+adire+Corinthum&source=bl&ots=nJmy5yJtvv&sig=sNMvLKCK9kYGTkYEMnvNCuFNyK&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjIhIy229TKAhVmJHlKHUmJCQQ4ChDoAQg2MA#v=onepage&q=Suum%20adire%20Corinthum&f=false>

* В оригіналі латинське слово salvo [рятувати, визволяти], яке вжито у Вульгаті і в церковних авторів.

** Агма у класичній латині означало переважно оборонну зброю.

*** Тут, очевидно, алюзія до рядків Овідія («Метаморфози» VII, 149) «pervigilem superest herbis sorire draconem» [Ще залишилося зіллям приспати невисипущого змія] (тут і далі переклад із Овідія Андрія Содомори). Далі (VII, 151) про змія мовиться: «qui horrendus custos erat arboris aureae» [Жах розсівав навкруги – злotosяйного дерева сторож]. Можливо, цитата не досить точно пригадана або десь фіксувалася в уже переробленому вигляді. Звідси – «in herba» [у зіллі] у листі.

**** Ignis suppositus cinēti (Гораций) – прихований під попелом вогонь; cinisidolosus – попіл, який таїть у собі вогонь.

***** Лімб – термін, що використовувався в середньовічному католицькому богослов'ї і позначав стан або місце перебування душ, які не потрапили в рай. Лімб – не пекло і не чистилище. Вважалося, що в лімбі перебувають душі добродесних людей, померлих до пришествя Ісуса Христа (limbus patrum – лімб праотців). Отже, лімб – межа для античних праведників і душ нехрещених немовлят (limbus puegorum – лімб немовлят).

***** Пилип Орлик у листах до шведських високопосадовців також називає себе найнижчим слугою (Див.: Циганок Ольга. Про лундські листи Пилипа Орлика у світлі теорії листування XVIII ст. / Ольга Циганок // Мандрівець. – 2013. – № 5. – С. 53 (http://journal.mandrivets.com/images/file/Tsyg13_5.pdf). У ті часи, особливо у листах-проханнях, було прийнято принижувати себе, щоб добитися прихильності адресата.

слуга Иван Мазепа, гетман рукою власною»²², до Г. Головкина – «Вашей велможности всегда добра зычливый приятель и слуга Иван Мазепа, гетман, рукою власною». Гетьман також при завершенні послань до царя вживав і фразу – «и высокодержавную вашего царского величества десницу покорнѣ лобызаю»²³ або «его ж высокодержавную десницу земным поклонением покорно лобызаю»²⁴.

У підручнику з віршування Києво-Могилянської академії «Cedrus Apollinis...» [Аполлоновий кедр...] (1702) пропонуються такі заголовки листа до польського короля: «Serenissime ac potentissime Rex Domine Domine Clementissime, Sacra Regia Majestas vel Sacra ac Serenissima et Potentissima Majestas» [Найясніший і наймогутніший пане королю, пане наймилостивіший, Свята королівська величність чи свята, найясніша і наймогутніша величність]. Подається і польський варіант, точний переклад: «Najjasniejszy i Najpotężniejszy u Królu, Panie nasz miłościwy. Wasza Królewska Mość vel Najjasniejsza Wasza Królewska Mość»²⁵. У поезії цього ж навчального закладу «Lyra Heliconis...» [Геліконська ліра...] (1709) подається як взірць тільки перше із наведених вище звертань до польського короля: «Serenissime ac Potentissime Rex Domine Domine Clementissime» [Найясніший і наймогутніший пане королю, пане наймилостивіший]²⁶. На те саме «salutatio» [привітання-звернення] натрапляємо у більш ранньому трактаті Києво-Могилянської академії «Cytheron bivertex...» [Кіферон із двома вершинами...] (1694/95)²⁷. Поетика Кременецького єзуїтського колегіуму «Apollo Sarmaticus...» [Сарматський Аполон...] (1712) містить інформацію про заголовки листів (tituli seu inscriptiones epistolarum). Автор поезики радить звертатися до польського короля у листах так: «Serenissime Rex D[omi]ne D[omi]ne Clementissime, loco pro nominis, Serenissima Regia majestas vestra» [Найясніший пане королю, пане дуже милостивий (місце для імені, найясніша ваша королівська величність)]²⁸.

Отже, лист польсько-латинською (макаронічною) мовою, адресований С. Лещинському, у дусі часу сповнений барокової фразеології, що пояснюється особливостями тодішньої освіти, орієнтацією на античну культуру.

Петро I звинувачував на основі перейнятого «листа» гетьмана у продажності, бо останній закликав «того Лещинского на отобрание Малороссийского краю будто по общему желанию всея Украйны, называя его себе государем, а себя его верным подданным, а Украйну наследием его Лещинского». «А ныне по тем его богоотступного изменника письмам явилася явная ложь и предательство под польское иго малороссийского народа, – зазначав цар, – а и сверх сего нам от верных особ известно, что оный, желая себя под польскую область поддать, получил уже от Лещинского за то себе гонор воеводства в Польше и титул княжения Северского».

Гетьман міг у кореспонденції до польського короля підписатися традиційним у таких випадках словосполученням «покірний слуга», що не відображало його низливого статусу, а лише підкреслювало його шанобливе ставлення до польського володаря, як і до інших впливових кореспондентів. У поезії «Lyra Heliconis...» [Геліконська ліра...] (1709) зазначається, що поширена така кінцівка листа: «Łasce się i miłości braterskiej (si est parilis ad quem scribitur) M.M.P. oddaję, zostaję nazawsze nieodmiennym służą i bratem» [Відаю себе ласці і братерській любові [якщо той, до кого пишеться – рівний] м[илостивого] м[ого] п[ана], залишаюся назавжди постійним слугою і братом]²⁹. Із цього випливає, що «слугою» міг себе йменувати навіть рівний! Ця сама поезика радить у кінцевій частині листа до польського короля (valedictio) писати: «Serenissimae Majestatis Vestraeservus N.N.» [Слуга вашої найяснішої величності такий-то]³⁰. Знову ж таки, як у випадку з «salutatio» [привітанням-зверненням], таке саме прикінцеве побажання здоров'я міститься у курсі «Cytheron bivertex...» [Кіферон із двома вершинами...] (1694/95)³¹.

У той же час станом на 5 грудня 1708 р. І. Мазепа не був «верный подданный» польського короля, оскільки йому не присягав разом із козацтвом. Робити це авансом теж гетьману не було ніякого сенсу, оскільки в реаліях кінця 1708 р. – початку 1709 р. Швеція виступала гарантом незалежного Українського князівства. Польща могла лише підсилити як своє становище, так і України посильною військовою допомогою Карлу XII у війні з росіянами. Те, що польський король С. Лещинський в універсалі до

українського народу від 22 листопада 1707 р. звертався до усіх жителів Гетьманщини «як ласкавий батько до заблукалих дітей», називаючи їх «своїми підданими»³², не означає, що гетьман у нових умовах вирішив підіграти бажанням союзника і фактично закликати його до «**освобождения наследия своего**».

Як нам видається, «несколько писем, цифрами писанных, а при том один лист Мазепин к Лещинскому»³³, перехоплених у Лисянці росіянами, у Києві спробували розшифрувати. П. Орлик у своєму зізнанні С. Яворському писав, що саме у вересні 1707 року «велел мне Мазепа отписать до Станислава цифрами»³⁴, а також з Ромнів (5 грудня 1708 р. – Авт.), що «на сегобочной Украине перенято»³⁵. При цьому довірник гетьмана зазначав, що «не знаю до сих времен, если он сам Мазепа собственною своею рукою когда-нибудь до того ж Станислава писал»³⁶. Шифрування міжурядової, міждержавної кореспонденції було звичною практикою тієї доби. До неї вдавалися як І. Мазепа, так і Петро І. Останній спілкувався шифрованими повідомленнями зі своїми дипломатами, навіть у своїй державі з окремими генералами, полковниками*. Б. Шереметєв, отримавши 9 лютого 1709 р. від царського кур'єра два укази, у своїй відповіді зробив такий припис: «При сем азбука для нужнейших случаев прилагается»³⁷.

Дуже велика частина кореспонденції Карла XII та гетьмана потрапляла до рук росіян, оскільки їхні полки фактично тримали в оточенні зимові квартири шведів та їхніх союзників. Отже, в таких умовах І. Мазепа не міг проявляти безпечність та розраховувати тільки на спритність свого гінця. Лише одиниці могли прорватися з цього кільця застав. Саме тому не допускаємо, що гетьман легковажив, міг вільно, без належних шифрувальних засобів сповіщати польського короля про свої стратегічні та тактичні плани.

У розшифрувальників вийшло те, що вони хотіли чи бажали прочитати. У Російському державному архіві давніх актів зберігаються у кількох фондах «списки на польськом**и російском языках с писма изменника Мазепы»³⁸ від 5 грудня 1708 р., причому «подлинник»*** датований чомусь 10 груднем³⁹.

Разом з тим, як нам видається, перехоплений лист, який дуже важко прочитати невідготовленій людині і зрозуміти у ньому всі багатозначущі натяки, є зразком зашифрованого тексту. П. Орлик відкрито, але плутано-метафорично подав головний зміст листа – прохання до польського короля якнайшвидше привести війська в Україну.

Українські мазепознавці В. Шевчук, О. Дубина не сумніваються у підробці листа І. Мазепи⁴⁰. Справді, зміст тексту послання не відповідає реаліям початку грудня 1708 р. Адже гетьман, не маючи підтвержень про вдалу поїздку свого посланця Ф. Нахимовського у Польщу, мав продублювати попереднє послання про необхідність початку походу польського короля в Гетьманщину та місця розташування на постій його вояк⁴¹. Дніпро та інші ріки замерзли, а це сприяло у зимові місяці переходу польських полків у зручних місцях. Тож у зашифрованому листі йшлося, мабуть, про маршрут пересування вояк, місця переправ, далі – про розквартирування прибулих. Гетьман мав проінформувати союзника бодай кількома фразами про події листопада

* Шифровані тексти несли цілком логічну інформацію. Так, Петро І, наприклад, писав: «Господин маеоръ. Письма ваши до меня дошли, из которых я выразумел, что вы намърены оба полка, то есть Кропотовъ драгунской и пъшей из Кіева, у себя держать, на что отвѣтствую, что пъшему, ежели опасно пройтить въ Азовъ, то удержите у себя, а конной, не мъшкавъ, конечно отправьте на Таганрогъ. Также является изъ вашихъ писемъ нъкоторая медленіе, что намъ не зело пріятна, когда дождетесь нашего баталіона и Ингермонланского и Билсова полковъ, тогда тотчас». Після дешифрування зміст листа царя був таким: «Поди къ Черкаскому и, сослався з губернаторомъ азовскимъ, чини немедленно съ Божією помощію промыслъ надъ тми ворами, и которые изъ нихъ есть поиманы, тхъ вели вшаты по украинскимъ городамъ. А когда будешь в Черкаскомъ, тогда добрыхъ обнадежь и чтобъ выбрали атамана доброго челоувъка; и по совершении ономъ, когда пойдешь назадъ, то по Дону лежащие городки такожъ обнадежь, а по Донцу и протчимъ рьчкамъ лежащие городки по сей росписи разори и над людьми чини по указу» (Соболева Т. А. История шифровального дела в России. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. — С. 40.).

** Автор «Історії імператора Петра Великого» Ф. Прокопович у своїй книзі пише, що він не знайшов оригіналу цього листа (с. 193).

*** Так називають цей текст його публікатори швидше за те, що він ліг в основу перекладів.

1708 р., перехід на бік Карла XII. Але в листі про шведського короля – жодного слова!

Перехопивши таке шифроване послання, російські можновладці, схоже, зробили до польського списку кілька вигідних для себе невеличких вкраплень-додатків, яких явно там не було («вірний підданий»). Хоча П. Орлик визнав, що роменський лист С. Лещинському писав він особисто, у грамоті до українського народу цар брехливо стверджував, що спійманий «шпег...Феско Хлюс, у котораго между иными найден его изменника Мазепы лист, **за рукою его** (виділено нами. – Авт.) и печатью»⁴². Отже, уже ця деталь вказує на те, що для царя була важлива не стільки правда, як бажання виставити І. Мазепу у невігідному для нього світлі. У розповсюджених агітках латинські фрази-красивості листа (*привести в рух свою переможну руку до своєї спадщини, яку треба рятувати*) царські прибічники подали досить однозначно – «для сохранения своего дедичного состояния... подвигли свою руку». Значимо, що тут добряче зміщений акцент. Якщо у листі-шифровці йдеться компліментарно про Україну, яка, за текстом, колись належала Польщі, то в агітках Мазепа вже запрошував С. Лещинського взяти владу до своїх рук в Гетьманщині.

Викликають сумнів і фрази, слова типу «непобедимую...десницу», «Спасителя», які вжиті щодо польського короля. І. Мазепа добре знав ситуацію у Польщі, хитке становище у ній С. Лещинського. Тим паче польський король в інструкції від 18 вересня 1708 р. міністру Понятковському при Карлу XII подає себе як слухняного виконавця наказів шведського правителя. «Мої заощадження виснажені, мої спадкові володіння спалені, а народні біди не дозволяють знайти ніде ні допомоги, ні кредиту»⁴³, – зізнавався поставлений на трон шведами володар. Як видно з його інструкції, король Польщі мав у вересні істотні проблеми з мобілізацією війська через те, що не довіряв «ні литовському головнокомандуючому, ні київському воєводі», ні белзькому воєводі⁴⁴ та іншим урядовцям, багато з яких вагалися, мали проросійські настрої, орієнтувалися на Августа II. «Я думаю до кінця місяця (вересня. – Авт.) йти на Волинь, але не планую заглиблюватися в цю провінцію... – повідомляв С. Лещинський Карла XII. – Я прошу Його Величність Короля Шведського вказати мені, як слід діяти відносно Польщі взагалі і белзького воєводи зокрема. Якщо король матиме бажання довіритися мені і дасть мені дозвіл діяти по-моєму розумінню, то я зобов'язуюсь чесним словом мати на меті при приборканні заворушень тільки його інтереси. З проекту кампанії, запропонованої мною, король має побачити, що його війська, що стоять під моєю командою, нічим не ризикують»⁴⁵. Тобто польський король у реаліях 1708 р. виглядав як дуже несамостійна фігура. Враховуючи ці деталі, І. Мазепа міг звертатися до нього як «Спасителя», «мого государя» хіба що для красного слівця у шифровці. Так, С. Лещинському підпорядковувався певний військовий контингент, і шведський король бажав використати останній у складній ситуації зими 1708-1709 рр. Однак польський керманіч при всіх його амбіціях, бажаннях справляв жалюгідне враження і не мав такої сили, впливу, як його шведський сюзерен; його особистість не могла надихнути українську верхівку на ідею повернення Гетьманщини під крило Польщі (хоча питання про входження до Речі Посполитої як варіант дій розглядалося. – Авт.). Ще в 1707 році І. Мазепа писав С. Лещинському, щоби він «прежде старался Речь Посполитую соединить, которая бы единоголасно узнала его за пана и короля своего»⁴⁶.

Аналізуючи зміст розповсюдженого в Україні російською владою листа І. Мазепи, слід заглибитися і в логіку його написання у реаліях початку грудня 1708 р. Яке головне завдання ставив гетьман, посилаючи свого посланця до Польщі? Що він нарешті «дозрів» і визнає Україну спадщиною польського короля, а себе – його вірнопідданим васалом? Це виглядає абсурдно, оскільки С. Лещинський, як і він, залежав від успіху дій Карла XII. І. Мазепа розраховував, що польський король, отримавши сигнал від «вірного підданого», швидше мобілізується? Без «спадщини», «Спасителя» у нього не буде інтересу йти на допомогу Карлу XII? Польський король мав отримати істотне заохочення у такий улесливий спосіб для зрушення у похід? Це при тому, що його військо, згідно із узгодженими раніше з Карлом XII планами, мало йти в Україну. Усе вищезгадане безглуздя з погляду мети направлення посланця до С. Лещинського виглядало дуже сумнівно. Стан шведської армії у грудні 1708 р. не

був настільки критичним, щоб І. Мазепа вбачав у польському війську (а це, як добре він знав, всього-на-всього кілька полків) головну рятувальну силу для Гетьманщини. Це дає підставу говорити про те, що у сповненому красивих барокових порівнянь, фраз запрошенні С. Лещинського йти в Україну крився якийсь зашифрований зміст. Найправдоподібніше, як про це говорив і Д. Апостол на допиті, керманіч України у своєму посланні конкретизував шляхи приходу та розміщення польських вояк на Переяславщині та Київщині, називав орієнтовну дату спільного маршу на Москву (кінець січня, лютий). Це було набагато важливіше, ніж гра в красиві слова та натяки згідно із правилами поетик і риторик.

1. Лист графа Г.Головкина до гетьмана І.Скоропадського (22 січня 1709 р.) // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник С.Павленко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007 (далі –ДГІМД). – С.852.
2. Прокопович Ф. История императора Петра Великого от рождения его до Полтавской баталии и взятия в плен остальных шведских войск при Переволочне включительно. – СПб., 1773. – С.193.
3. Письмо Д.Голицина к гетману И.Скоропадскому (7 января 1709 г.) // Материалы для отечественной истории. Издал М.Судиенко. – К.: университетская типография, 1855. – Т.2.– С.3.
4. Письма князя Александра Меншикова к князю Дмитрию Голицыну // Сборник русского исторического общества. – СПб, 1873. – Т.11. – С.109.
5. Письмо Г.Долгорукого к Петру I (22 января 1709 г.) // Письма и бумаги императора Петра Великого. – М.:издательство Академии наук СССР, 1952(Далі –ПиБ.). – Т.9. – Вып.2. – С. 625.
6. Лист графа Г.Головкина до гетьмана І.Скоропадського (22 січня 1709 р.) // ДГІМД. – С.852.
7. Лист графа Г.Головкина до гетьмана І.Скоропадського (22 січня 1709 р.) // ДГІМД. – С. 852.
8. Письмо графа Г.Головкина И. Скоропадскому (7 февраля 1709 г.) // Материалы военно-ученого архива главного штаба. –СПб: печатна В.И.Головина, 1871. – Т.I – С. 649.
9. Лист графа Г.Головкина до гетьмана І.Скоропадського (22 січня 1709 р.) // ДГІМД. – С. 852.
10. Манифест государя Петра I с приложением письма Мазепы к польскому королю (21 января 1709 г.) // Маркевич Н. История Малороссии. – М.: типография Августа Семена, 1842. – Т.4. – С.275.
11. Тарле Е.В. Северная война и шведское нашествие на Россию. – М.: издательство социально-экономической литературы, 1958. – С.263.
12. Список с листа изменника Мазепы, писанного к Лещинскому // ПиБ. – Т. 9. – Выпуск I. – С. 40-41.
13. Список с перенятого писма вора Мазепы / Публикация В.Перетца // Киевская старина. – 1905. – Т.89. – Июнь. – Отд.2. – С.234.
14. Голиков И. И. Дополнение к Деяниям Петра Великого. М.: Университетская типография, 1795. – Т.15. – С236-237.
15. Лист Чарльза Вітворта до статс-секретаря Бойля (2 лютого 1709 р.) // Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах/ Упорядник С.Павленко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. (далі ВКДГІМД). – С.447.
16. Лист Чарльза Вітворта до статс-секретаря Бойля (9 лютого 1709 р.) // ВКДГІМД. – С.448.
17. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. Мазепа и мазепинцы. – СПб.:типография М.Стасюлевича, 1885. – Т.16. – С.483.
18. Письмо И.С.Мазепы польскому королю С. Лещинскому (5 декабря 1708 г.) // Полтавская битва 27 июня 1709 года: Док. и материалы / Отв. ред. Е.Е. Рычаловский; сост.: Е.Е. Рычаловский, А.Б. Плотников, Т.А. Лаптева, О.А. Курбатов, П.И. Прудов-

ський. М.: РОССПЭН, 2011. – С.221.

19. Лист гетьмана І.Мазепи до Петра І (22 травня 1706 р.) //ДГІМД. – С. 224.
20. Лист гетьмана І.Мазепи до князя Томаша Юзефа Замойського (24 жовтня 1705 р.) //ДГІМД. – С. 218.
21. Лист гетьмана І.Мазепи до А.Сенявського (2 жовтня 1707р.) //ДГІМД. – С.228.
22. Лист гетьмана І.Мазепи до О.Д.Меншикова (26 лютого 1708 р.) //ДГІМД. – С.235.
23. Лист І.Мазепи до Петра І (24 березня 1708 р.) // З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упор. та автор передмови В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ,1996. – С.177.
24. Лист І.Мазепи до Петра І (? 1708 р.) // Там само. – С.179.
25. Cedrus Apollinis pharetrati rossiaco Orphaeo ob bicornem extruendam cytharam bino poëseos ac rhetorices stylo instructam [...] 1702. // ІР НБУВ, шифр ДС/п241, арк. 12 зв.
26. Lyra Heliconis intra regiam aviti tentorii supreme domini maecenatis patris pastoris illustrissimi sanctissimo digito citata [...] 1709. // ІР НБУВ, фонд 312, шифр 674/463 С, арк. 89.
27. Cytheron bivertex irriguis poëtico-oratorii eloquii fontibus rorans in collegio Mohilaeano polonis neovatibus erectus [...] (1695). // ІР НБУВ, фонд 305, шифр ДС/п 235, арк. 102 зв.
28. Apollo Sarmaticus varia supellectili poetica instructus, in Athenaeo Cremenecensi anno Domini 1712 die 25 Januarii [...] traditus. // ІР НБУВ, фонд 312, шифр 677/465, арк. 22 зв.
29. LyraHeliconis..., арк. 87.
30. Там само, арк. 89.
31. Cytheron bivertex ..., арк. 102 зв.
32. Універсал польського короля Станіслава Лещинського (22 листопада 1707 р.) // ВКДГІМД. – С.389.
33. Лист графа Г.Головкина до гетьмана І.Скоропадського (22 січня 1709 р.) // ДГІМД. – С.852.
34. Письмо Орлика к Стефану Яворскому // Основа. – 1862. – № 10. – С. 16.
35. Там само. – С. 17.
36. Там само. – С. 17.
37. Письма к государю императору Петру Великому от генерал-фельдмаршала, тайного советника, малтийского, с Апостола Андрея, Белого орла и Прусского ордена кавалера, графа Бориса Петровича Шереметева. -Москва: типография Императорского университета, 1778. – Ч.ІІ. – С. 125.
38. Списки на польском и российских языках с письма изменника Мазепы к шведскому (помилка в оригіналі, треба польському королю. – **Авт.**), которого просит о скорейшем к нему со всеми войсками поспешении для нападения на российские войска// РГАДА. – 124. – Оп.І(1708г.). – Д.103. – Лл.1-2.
39. Письмо на польском языке к шведскому (помилка в оригіналі, треба польському королю. – **Авт.**) королю от бывшего гетмана Мазепы просительное о поспешении его на помощь Малороссии с шведскими войсками// РГАДА. – 124. – Оп.І (1708 г.). – Д.111. – Л.1.
40. Шевчук В. Просвічений володар:Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой. – К.: Либідь, 2006. – С. 166; Дубина О. Чи укладав Іван Мазепа договір зі Станіславом Лещинським? // Сіверянський літопис. – 2014. – №6. – С.80 -81.
41. Зізнання Данила Апостола (грудень 1708 р.) // ДГІМД. – С. 410.
42. №2221 (21 января 1709 г.). Грамота малороссийскому народу // Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. – СПб.: типография II отделения его императорского величества канцелярии, 1830. – Т.ІV. – С.441.
43. Инструкция г-ну Понятовскому, министру польского короля при короле

шведском (18 сентября 1708 г.) // Труды императорского русского военно-исторического общества. – СПб., 1909. – Т.1. – С.204.

44. Там само. – С.203.

45. Там само. – С.211.

46. Письмо Орлика к Стефану Яворскому. – С. 17.

В статье идет речь о перехваченном русскими письме И.Мазепы к польскому королю С.Лещинскому (декабрь 1708 г.). Послание использовалось Петром I в своем агитационном манифесте, где гетман обвинялся в измене не только царя, но и украинского народа. Авторы статьи приводят существующие русские переводы письма и предлагают собственный перевод на украинский язык, основанный на филологическом анализе и лишенный политической ангажированности. Послание Мазепы содержит элементы иносказания, было зашифрованным текстом.

Ключевые слова: гетман, Иван Мазепа, Станислав Лещинский, письмо, оригинал, шведы.

The article deals with the Ivan Mazepa's letter, which was intercepted by Russians (December 1708), to the Polish king S.Leschynski. The message has been used by Peter I in his manifesto for the propaganda, where Hetman has been accused of betraying not only the king, but the Ukrainian people, too. Authors of the article submit existing Russian translations of the letter and offer their own translation into Ukrainian, based on philological analysis and without political impact. The Mazepa's message contains some elements of allusion, it has been a codified text.

Keywords: hetman, Ivan Mazepa, Stanisław Leszczyński, letter, original, Swedes.

